

TÜRKMEN TÜRKÇESİNDEKİ ARAPÇA ALINTI KELİMELERDE GÖRÜLEN ÜNLÜ UZAMA VE KISALMALARI

Yakup SARIKAYA*

Özet

Türkmen Türkçesi Güneybatı (Oğuz) grubu Türk lehçelerinin tek başına doğu kolunu temsil etmektedir. Bu lehçenin kelime hazinesinde Arap, Fars, Rus ve Moğol kaynaklı kelimeler bulunmaktadır. Türkmen Türkçesi tarihî süreç içinde Arapça ve Farsçadan aldığı kelimeleri kendi ses özelliklerine uygun hâle getirmiştir. Bu yüzden alıntı kelimelerde aslına göre bazı ses değişimleri, ses düşmeleri ve ses olayları meydana gelmiştir. Biz bu makalemizde Türkmen Türkçesindeki Arapça alıntı kelimelerde görülen ünlü uzama ve kısaltmalarını inceledik. Bu lehçedeki Arapça kökenli sözcüklerin çoğundaki ünlü uzama ve kısaltmasının, kelimelerin yazı dili vasıtasıyla dile geçişi sırasında yapılan bir tercihten kaynaklandığı sanılmaktadır. Yani ünlü uzama ve kısaltmaları çoğu zaman imladan kaynaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkmen Türkçesi, alıntı kelime, Arapça kökenli sözcük, ünlü uzaması, ünlü kısaltması.

Abstract

Turkmen Turkish represents alone the east branch of south-west (Oghuz) branch of Turkish dialects. In this dialects's word treasure there are the words which sour-

* Yrd.Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

ces Arabic, Farsian, Russian and Mongol. Turkmen Turkish words which was taken Arabic and Farce is tranformed to its sound characteristics in the historical process. Because of this it become in quotation words some voice changes, falldowns and voice events as to original. In this article, we studied the becoming extend and short of vowel Arabic quotation words of Turkmen Turkish. We are thinking about that in this dialect which takes part the becoming extend and short of vowel on the most of words of Arabic origin was arised from a preference at the moment these words was passed to language by the literary language. Or, the becoming extend and short of vowel was arised from ortography mostly.

Key Words: Turkmen Turkish, quotation word, Arabic original word, the becoming extend of vowel, the becoming short of vowel.

Dilin söz varlığını genişletme yollarından biri de yabancı dillerden kelime alımıdır. Bu kelime alımları yeni gereksinimler sonucu ortaya çıkmaktadır. Yeni gereksinimler yeni kavramları, yeni kavramlar da yeni kelime şekillerini doğurmaktadır. Eğer dilde, bu yeni kavram ve şekilleri karşılayacak sözcükler yoksa ya da onu yeni baştan türetme olanağı bulunamamışsa o zaman dil, bu gereksinimlerini ilişkide bulunduğu dillerden karşılar. Bu durum, kendini en belirgin şekilde dinî, kültürel ve ticari ilişkilerde gösterir.

Bir millet veya toplum, bir kültür alanından yeni bir kültür alanına yönelince, bu yönelişin gerekli kıldığı yaşayış biçimi, değişik sosyal değer ölçüleri ve değişik gereksinimler, ister istemez dilin dış yapısında az çok yenilenmelere ve değişmelere yol açar.

Türkçe tarihî dönemleri boyunca, dinî, siyasi ve kültürel ilişkiler dolayısıyla Arapça ve Farsça gibi doğu dillerinden birtakım kelime aktarmaları yapmıştır. İster doğu ister batı kaynaklı olsun, bu aktarmalar, Türkçedeki durumları açısından kendi içinde, alıntı kelimeler ve yabancı kelimeler olarak iki grupta değerlendirilebilir (Korkmaz, 2003: 180):

“Alıntı kelimeler”, dile çok eski devirlerde girip dilin ses yapısına ve çekim ölçülerine uyarlanarak yerleşmiş ve toplumun bütün kesimleri tarafından kolayca anlaşılır duruma gelmiş kelimelerdir. Çoğu zaman bunların yabancı kökenli oldukları bile unutulmuştur. Bu sözcükler Türkçe sözcüklerden ayırt edilemez duruma gelmiştir. Bunlara “yerleşmiş sözcükler” demek belki daha uygun düşer.

Bazı dilciler tarafından “ödünç sözcük” terimi ile de karşılanan “yabancı kelimeler” ise dilimize girmiş, ancak, ses ve şekil yapılarında bir değişiklik geçirmeden veya geçirmiş biçimleri ile günümüze kadar gelmiş olan kelimelerdir. Bunlar ilişkide bulunulan millet ve toplumların dillerinden kalıp hâlinde, olduğu gibi aktarılmışlardır.

Türkiye Türkçesi gibi, Oğuz veya Güneybatı grubu Türk lehçeleri içinde yer alan Türkmen Türkçesinde de birçok Arapça alıntı kelime bulunmaktadır. Bu alıntı kelimelerin bir kısmı yukarıdaki tasnifte yer alan alıntı kelimelerin içine dâhil edilebilir. Türkmen Türkçesinin kelime hazinesine girmiş bu tür alıntı kelimeler bu lehçenin ses yapısına ve çekim ölçülerine uyarlanarak yerleşmiştir. Bu alınma sözcüklerin ünlülerinde Arapça asıllarına göre bazı uzama ve kısaltmaların meydana gelmiş olduğu görülmektedir. Bu uzama ve kısaltmaların bazılarının nedeni bellidir. Fakat bir kısmının nedenini bilemiyoruz.

Ünlüleri uzama veya kısaltmaya uğramış Arapça alıntı kelimelerde diğer bazı ses olaylarının da meydana geldiği görülmektedir. Örneğin: *nevet* >² *noobat*³, *tevbe* > *tooba*, *giybet* > *gubat* gibi. Bu alıntı kelimelerde, başta ünsüz düşmesi olmak üzere, ünsüz değişimleri meydana gelmiştir. Kelimelerdeki ünlü değişimleri genellikle, ayın (‘), hemze (‘) ve “h” seslerinden kaynaklanmaktadır. Bu alıntı kelimelerdeki uzama ve kısaltmaların daha çok ilerleyici benzeşme yoluyla olduğu da görülmektedir.

Alıntı kelimelerdeki ünlü uzama ve kısaltmalarına geçmeden önce, çalışmada örneklerin yazımında kullanılan transkripsiyon alfabesi hakkında kısa bir açıklamada bulunmak yerinde olacaktır.

Çalışmamızda kelimelerin Arapça aslı verilirken ayın (‘) ve hemzenin (‘) dışında transkripsiyon işaretleri kullanılmamıştır. Ayrıca, Arapçada iki veya üç değişik harfle gösterilen k, g, h, s, z sesleri, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de tek harfle karşılandığından tek harfle gösterilmiştir. Yine bazı sözlüklerde (örneğin, Devellioğlu 1997) Arapça kelimelerin aslı verilirken kullanılan, Türkçe kelimelere özgü “ü”, “ö”, “ı” harflerinin yerine doğru şekilleri olan “u” ve “i” sesleri tercih edilmiştir. Örneğin *mümkün* (Devellioğlu 1997: 723), *mü'min* (Devellioğlu 1997: 723), *münâsib* (Devellioğlu 1997: 725), *muflis* (Devellioğlu 1997: 712), *mülhid* (Devellioğlu 1997: 720), *mürşid* (Devellioğlu 1997: 735) kelimelerinin Arapçadaki doğru şekilleri olan *mumkin*, *mu'min*, *munâsib*, *muflis*, *mulhid*, *murşid* şekilleri esas alınmıştır. “ü”, “ö” ve “ı” seslerinin Arapçada bulunmadığı daha önce ortaya konmuş (Altıkulaç vd. 1987: 20) ve konuyla ilgili çalışmalarda bu sesler yerine doğruları olan “u” ve “i” sesleri esas alınmıştır (İşler 1997: 10).

² “>” işaretinden önceki şekil kelimenin Arapçadaki aslını, sonraki şekil ise Türkmen Türkçesindeki durumunu göstermektedir.

³ Türkmenistan’da ünlü uzunlukları bilimsel çalışmaların dışında yazıda gösterilmemektedir. Biz bu çalışmamızda Türkmençe kaynaklarda ünlüden sonra iki nokta (:) konularak gösterilen ünlü uzunluklarını harfi çift yazarak gösterdik.

Bu açıklamadan sonra Türkmencedeki Arapça alıntı kelimelerde görülen ünlü uzamaları ve kısaltmalarına ait örneklere geçmek istiyoruz.

A. ÜNLÜ UZAMALARI:

1- a > aa⁴: Bu değişmeye sadece dört alıntı kelime rastlanmıştır. Bu kelimelerdeki uzamanın sebebi belli değildir: *bârek-Allah* > *berekellaa* “‘aferin, çok güzel, bravo’ anlamında, birinin başarısını övmek için söylenen bir söz”, *hacil* > *haacil* “utanmış, mahcup”, *inşâ-Allah* > *enşallaa* “inşallah”, *kal’a* > *galaa* “kale”, *tasadduk* > *tasaatdık* “bağış verme, sadaka verme”.

Bu örneklerden *bârek-Allah* > *berekellaa* ve *inşâ-Allah* > *enşallaa* kelimelerinde son hecelerdeki uzamanın sebebi, sözcüğün aslındaki son ses “h”lerin düşmesi ve bunun bir telafi uzunluğuna neden olmasıdır. *bârek-Allah* > *berekellaa* örneğinin ilk, *inşâ-Allah* > *enşallaa* örneğinin ise ikinci hecesinde ise bu değişimin tam tersine, sebebini bilemediğimiz bir kısaltma vardır.

kal’a > *galaa* kelimesinde ise sözcüğün Arapça aslındaki ayın (‘) sesi Türkmen Türkçesinde düşünce bir telafi uzunluğuna ortaya çıkmıştır.

2- e > aa: Bazı kelimelerin son hecesinde kalınlaşmayla birlikte uzama meydana gelmiştir: *celeb* > *cellaap* “tüccar, alıp satan, ticaret yapan”, *esâsen* > *esaasaan* “esasen, aslında”, *hukmen* > *hökmaan* “zorunlu, mecbur, mutlak”, *husûsen* > *husuusaan* “özellikle”, *fâ’ide* > *peydaa* “fayda; kâr, kazanç”, *ferâset* > *parasaat* “anlayış, düşünce, fehim, ferâset”, *gayret* > *gayraat*, *hizmet* > *hizmaat*, *işve* > *ışvaa* “işve, naz, eda”, *kuvvet* > *kuvvaat*, *mu’allime* > *muğallimaa*, *şuhret* > *şöhraat* “şöhret, ün; teşvik sözü”, *zurriyyet* > *züryaat* “zurriyet, nesil, soy”.

İlk üç kelime (*esâsen*, *hukmen*, *husûsen*) Arapçada, sonlarındaki tenvin kaldırılarak *esâsâ*, *hukmâ*, *husûsâ* şeklinde uzun da okunabilmektedir. Ancak bu kelimelerin Türkmen Türkçesinde kullanılan şekillerinin, sonlarındaki “n” sesinden hareketle, tenvinli şekillerden değiştiği daha akla yatkın gelmektedir. Bununla birlikte son hecelerdeki ünlülerin uzatılmasında bu kuralın etkisinin olabileceği de mümkündür.

zurriyyet > *züryaat* değişiminde uzamanın hece düşmesinden kaynaklandığını düşünüyoruz.

fâ’ide > *peydaa* örneğinde ise son hecedeki uzamanın sebebi hece düşmesine bağlı bir telafi uzunluğu olabilir. *fâ’ide* kelimesi Türkiye Türkçesinde “fayda” olmuştur. Hamza Zülfikar’a göre (1996: 1086) iki ünlü arasında türe-

⁴ Ses değişikliklerini, bazılarının çok az örneği olduğu için, kelimenin başında (x-), ortasında (-x-) veya sonunda (-x) olmalarına göre sınıflandırmayıp hepsini bir başlık altında vermeyi daha uygun gördük.

yen y sesi, vurgunun sona kaymasına, “i” ünlüsünün düşmesine sebep olmuş, böylece ilk hecedeki uzunluk da yok olmuştur. Kanaatimizce Türkçenin ses yapısı bu tür örneklerde daha etkili olmuştur.

3- e > ää: Yine birkaç alıntı kelimedeki normal “e”lerin açık “e”ye (ä) dönüşüp uzadığını görüyoruz: *sebeb* > *sebäüp*, *şerik* > *şäärik* “ortak, iş ortağı”, *temyîz* > *täämiiz* “temiz”, *teskîn-i-* (Ar.-Tkm.) > *tääsğen-* “bir süre duraklamak, beklemek, duraklamak”.

Bunlardan *temyîz* > *täämiiz* “temiz” örneğinde uzama ses düşmesinden kaynaklanmış olabilir. Diğerlerinde ise neden belli değildir.

4- e > u: Birkaç alıntı kelimedeki ise “e” ünlüsü daralıp kalınlaşarak uzamıştır: *âhiren* > *aahırın* “tesiri artırmak için cümle sonlarında kullanılan ‘işte’ anlamında bir söz”, *henâ* > *huna* “kına”, *munâsebet* > *munaasubet* “vesîle, uygunluk; ilişki”, *şeyh* > *şuh* “şeyh; bir Türkmen kabilesi”.

Son örnek haricinde uzamaların sebebi belli değildir. *şeyh* > *şuh* değişmesinde neden ünsüzün düşmesidir. Belki kelimenin Arapça yazılışında ortada olan “y” sesi, bir imla özelliği olarak, Türkmenler tarafından “ı” okunmuş ve yazılmıştır. Kelimenin Anadolu ağızlarında da aynı şekilde söylenmesi dikkat çekicidir.

5- e > ü: Yine bazı alıntı kelimelerde “e” ünlüsü daralıp uzamıştır: *bez* > *biiz* “pamuk veya keten ipliğinden yapılan dokuma, bez, kumaş”, *fesâd* > *piisat* “pıskı-pesaat ikilemesinde; bozgunculuk, fesat çıkarma, ara bozuculuk”, *yesser* > *yessiir* “esir, tutsak, köle; bir şeyin müptelası olma”, *seyl* > *siil* “sel”, *şerr* > *şiiir* “hayır-şiiir ikilemesinde; bir fal türü”.

şerr > *şiiir* örneğinde uzamanın sebebi ünsüz düşmesidir. *seyl* > *siil* değişmesinde ise yine kelimenin Arapça yazılışındaki ortadaki “y” sesinin “i” okunmasından kaynaklandığını düşünüyoruz. Yani sebep imladan kaynaklanmaktadır. Diğerlerinde ise sebep belli değildir.

6- e > oo: Birkaç örnekte dudak ünsüzü “v”nin tesiriyle “e”ler yuvarlaklaşmıştır. Yuvarlaklaşmadan sonra “v”nin düşmesiyle bir telafi uzunluğu meydana gelmiştir. *mevlâ* > *moolla* “din adamı; öğretmen”, *nevbet* > *noobat* “nöbet, sıra”, *tevbe* > *tooba* “tövbe”.

Toparlı’ya göre (1996: 611) “*mevlâ* “efendi, sahip, malik; Tanrı” > *moolla* “din adamı; öğretmen” örneğinde gerileyici benzeşme olmuştur. *Mevlâ* ve *molla* kelimeleri anlamca farklılaşmış iki kökteş kelimedir.”

Kara’ya göre (2004: 143), “Oriijinali dikkate alındığında, gerileyici benzeşme *molla*’nın hem ünsüzünde hem de ünlüsünde görülmüştür. *mevlâ*’nın

gerçekte uğradığı ilk ses değişikliği, “v”nin tesiriyle ortaya çıkan yuvarlaklaşmadır (*mevlâ* > *mövla*). *mevla* kelimesi, diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinden Azerice ve Türkmencede bu değişikliklerle kalmıştır (Hamzayev vd. 1962: 449; Ercilasun vd. 1991: 586). Türkiye Türkçesinde ise, bir ileri aşamada “ö” ünlüsü gerileyici benzeşme yoluyla kalınlaşarak “o”ya çevrilmiştir. *vl* > *ll* şeklinde gerçekleşen gerileyici yöndeki ünsüz benzeşmesi ise, bu aşamadan sonra meydana gelmiş; *molla* kelimesinde sondaki ünlü de kısaltmıştır: *mevlâ* > *mövla* > *movla* > *molla*. Bu şekilde, *mevlâ*’nın *molla* olmasında ağızların tesiri büyüktür, Çünkü doğrudan doğruya yazı diline girmiş kelimelerde böylesine fazla ses değişikliği görülmemektedir.”

Ancak, Türkmen Dilinin Sözlüğü’nde kelimenin *mövlaa* şeklinin (Hamzayev vd. 1962: 449) yanı sıra, uzunluk hariç tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi söylenen “din adamı; öğretmen” anlamlarındaki *moolla* şekli de (Hamzayev vd. 1962: 447) mevcuttur. Tahminimize göre *mevlâ* > *moolla* değişmesinde, bazı dilciler tarafından yarı ünlü kabul edilen çift dudak v’sinin değişmesi sonucu bir telafi ünlü uzunluğu ortaya çıkmıştır.

7- i > u: Bazı alıntı kelimelerdeki “i”ler kalınlaşıp uzamıştır: *câhil* > *caahul* “genç, delikanlı”, *giybet* > *gubat* “birinin arkasından yerli yersiz konuşma, dedikodu”, *hâdise* > *haadusa* “olay, hadise”, *hâlis* > *haalus* “halis, saf, katışıksız; bütünüyle, tamamıyla”, *hâmile* > *haamula*, *mu’cize* > *muğcuza* “olağanüstü olay ve durumlar, acâyip”, *munâsib* > *munaasup* “uygun, munasip”, *şâ’ir* > *şaaHur* “şair”, *şâ’ire* > *şaaHura* “şaire, bayan ozan”, *târih* > *taarih* “tarih”.

giybet > *gubat* değişmesinde uzamanın sebebi ünsüz düşmesi veya bir imla özelliği olarak, kelimenin Arapça yazılışındaki ikinci ses “y”nin Türkmenlerce “ı” okunmuş olması olabilir. *şâ’ir* > *şaaHur*, *şâ’ire* > *şaaHura* sözcüklerinde ise neden “ayın(‘)” sesi Türkmen Türkçesinde “h” sesiyle karşılanmıştır. Bu ses değişmesi sonucu ünlü uzaması meydana gelmiş olabilir. Diğer örneklerde ise sebep belli değildir.

8- i > ü: Bazı Arapça alıntı kelimelerde “i” ünlüsünün uzadığı görülmektedir: *âciz* > *eciiz* “âciz, güçsüz, zayıf; çaresiz”, *kâmil* > *käämiil* “kâmil, olgun”, *kâtib* > *käätip* “kâtip”, *mescid* > *metciit* “cami, mesçit”, *muflis* > *müfliis* “zavallı, garip düşmüş, çaresiz”, *mulhid* > *mülhiit* “muhtaç, zavallı, perişan”, *mumkin* > *mümkün* “mümkün, olabilir, olanaklı”, *murşid* > *mürşiiit* “mürşit, şeyh, doğru yolu gösteren kimse; pîr”, *mu’min* > *möömiin*, *muşkil* > *müşğiiil* “çetin, zor, karışık”, *tecribe* > *tecriibe* “tecrübe”.

Örneklerdeki ünlü uzamalarının sebebinin bilemiyoruz. *âciz* > *eciiz* değişmesinde Arapça aslında ikinci hecede bulunan “i” ünlüsü uzarken ilk hecedeki

uzun “a” ünlüsü kısalıp incelmıştır. İncelme gerileyici benzeşmeyle kalınlık-incecik uyumunun etkisine bağlanabilir. Ama kısalmanın sebebi bu örnekte de belli değildir.

9- i > aa: İki kelimedede “i” ünlüsünün hem kalınlaşıp hem uzadığını görüyoruz. *şâhid* > *şaayaat* “şahit”, *liyâkat* > *laayikaat* “önem, ehemmiyet”.

10- u > ii: Bu ünlü uzaması türüne ise yalnız bir örnek tespit edilebilmiştir: *tekebbur* > *tekepbiir* “kibirli, gururlu”.

Alıntı bir sözcük olmasına rağmen son hecedeki u > i değişmesinde, Türkmencedeki düzlük uyumu etkili olmuş olabilir. Çünkü düzlük uyumu Türkmencede tamdır ve bu yüzden Türkmence, Eski ve Orta Türkçe dönemlerinde ikinci hecesinde “u” ve “ü” ünlüleri bulunduran kelimeleri bile düzleştirerek “a”, “ı” ve “i”ye çevirmiştir: DLT *armut* > *armit*, ET *bedük* > *beyik*, DLT *sındu* > *sındı* “büyük makas” gibi (Kara 1998: 57). Fakat uzamanın sebebi belli değildir.

B. ÜNLÜ KISALMALARI

I- â > a: Alıntı kelimelerde bulunan uzun “a” ların bazıları kısalmıştır: *âbâ* > *abaa* “baba; dede”, *âdil* > *adıl* “adil”, *ahlâk* > *ahlak* “ahlâk”, *cumâd-el-âhire* > *cumadilahır* “hicrî takvimde altıncı ay, cemâziyel âhir”, *cumâd-el-evvel* > *cumadilovval* “hicrî takvimde beşinci ay, cemâziyel evvel”, *curûhât* > *cerhet* “irin, cerahat”, *dînâr* > *dinar* “İran ve Yugoslavya’nın para birimi”, *elmâs* > *almaz* “elmas”, *emânet* > *amanat* “emanet”, *fesâd* > *pîsat*⁵ “pıskı-pesaaat ikilemesinde; bozgunculuk, fesat çıkarma, arabozuculuk”, *ferâset* > *parasaaat* “anlayış, düşünce, fehim, ferâset”, *helvâ* > *halva*, *hâsî* > *hası* “tembel; alçak; pis, pasaklı”, *hâzık* > *hazık* “*hazık-tebiip* ikilemesinde; tecrübeli, usta doktor”, *hesâbât* > *hasaabat* “hesap verme; rapor”, *henâ* > *huna* “kına”, *inşâ-Allah* > *enşallaa* “inşallah”, *munâcât* > *munaacat*, *nakkâre* > *nağara II* “tef”, *sevâd* > *sovat* “okuma yazma, tahsil, öğrenim”, *sâlihât* > *salukat* “görgü, edep, terbiye”, *şevvâl* > *şavval* “Şevval ayı”, *talâk* > *talak* “boşanma, nikâhın sona ermesi”, *tinâb* > *tanap* “halat, ip, urgan”, *dâ’ire* > *dayra* “tef”, *matbu’ât* > *metbuuğat* “matbuat”.

Bu örneklerden *inşâ-Allah* > *enşallaa* kelimesinin ikinci hecesinde sebebini bilemediğimiz bir kısalma olurken son hecesinde bunun tam tersine “h” sesinin düşmesinden kaynaklanan bir uzama olmaktadır. *dâ’ire* > *dayra*, *matbu’ât* > *metbuuğat* örneklerinde ise “ayın”ın “ğ”, “hemze”nin de “y” sesine dönüşmesi nedeniyle ilerleyen safhada bir kısalma olmuştur. Diğer örneklerdeki kısalmanın sebebini ise bilemiyoruz.

⁵ Bu kelimenin “pesaaat” şekli de var.

2- â > â: İki Arapça alıntı kelime ise, hem kısalma hem de incelleme göze çarpmaktadır. Bunlardaki kısalmanın sebebi belli değildir: *bedâhet* > *bedâhet* “çok büyük, ulu”, *misvâk* > *mesvâk* “misvak”.

3- â > e: Bazı kelimelerde uzun “a” ünlüsünün kısalıp incelenerek “e”ye döndüğü görülmektedir: *âciz* > *eciiz* “aciz, güçsüz, çaresiz”, *bârek-Allah* > *berekellaa* “ ‘aferin, çok güzel, bravo’ anlamında birinin başarısını övmek için söylenen söz”, *devât* > *dövet* “mürekkep şişesi, hokka”, *fâ’ide* > *peydaa* “fayda; kâr, kazanç”, *mucâvir* > *mücevür* “türbe bekçisi”, *sâ’îs* > *seyis* “seyis, at bakıcısı; uşak”, *tiryâk* > *tiryek* “keyif verici bir madde, afyon”.

Bunlardan *bârek-Allah* > *berekellaa* örneğindeki â > e değişmesinin sebebi gerileyici benzeşme yoluyla gerçekleşen kalınlık-incelik uyumu olabilir. *sâ’îs* > *seyis* örneğinde ise, belki (‘) -hemze- > “y” dönüşümü sonrasında bir daralma olmuş olabilir. Çünkü “y” sesi inceltici ve daraltıcı bir sestir. Ancak *devât* > *dövet*, *envâr* > *enver* ve *mucâvir* > *mücevür* örneklerinde kısalmanın yuvarlaklaştırıcı özelliğe sahip “v” dudak ünsüzünün yanında gerçekleşmiş olması ilginçtir. Çünkü bilindiği kadarıyla “v”nin kısaltıcı ve daraltıcı bir etkisi yoktur. Diğer kelimelerdeki kısalmanın sebebi ise belli değildir.

fâ’ide > *peydaa* örneğinde ise iki ünlü arasında türeyen y sesi, vurgunun sona kaymasına, “i” ünlüsünün düşmesine sebep olmuş böylece ilk hecedeki uzunluk da yok olmuştur. Kanaatimizce Türkçenin ses yapısı bu tür örneklerde daha etkili olmuştur (Zülfikar 1996: 1086).

4- î > i: Arapça aslında uzun olan bazı kelimelerin sonundaki “i”lerin Türkmencede kısalıp kalınlaşarak “i” olduğu görülmektedir: *hâsî’* > *hası* “tembel; alçak; pis, pasaklı”, *hevâ’î* > *hovaayı* “değersiz, boş, sonuçsuz, anlamsız, yalan”, *ictimâ’î* > *içdimaagı* “sosyal, toplumsal”, *ma’nâ’* > *maanı* “mana; düşünce; yarar”, *rubâ’î* > *rubaaı* “dörtlülüklerle kurulan bir nazım şekli, rubâî”, *ta’yîn* > *taayın* “hazır, hazır olma”, *tenkîdî* > *tankudı* “tenkidî, eleştirel”, *tabî’î* > *tebüğü* “tabîî, doğal”, *vahşî* > *vağşı* “vahşî, yırtıcı; zalim, vicdansız”, *ya’nî* > *yağni* “yani, demek ki”.

ta’yîn > *taayın* kelimesi hariç yukarıdaki örneklerin tamamında kelime sonlarındaki “nispet i”leri kısaltmakta ve kalınlaşmaktadır. Bu, Arapçadan alınma kelimelerin Türkmenlerce okunuş şeklinden yani imladan kaynaklanıyor olabilir.

Türkiye’de bu konu üzerine çalışma yapmış Hamza Zülfikar da bunun imla kaynaklı olduğunu söylemektedir: “Uzun hecelerin kısa telaffuz edilme-ye başlanmasıyla ilgili örnekler dayalı bir tarih belirlemek zordur. Bunun için özel bir araştırma yapmak gerekir. Ancak yeni harflerin bunda etkili olduğu söylenebilir. ... Günümüzde özellikle gençler arasında uzun heceleri kısa oku-

⁶ Bu kelime Arapçada iki biçimde yazılır: ma’nî = ma’nâ.

ma eğilimi belli bir tarihe bağlı olmamakla birlikte bir süreç içinde oluşabilmektedir” (Zülfikar 1996: 1087).

5- î > i: Bazı Arapça alıntı kelimelerde uzun “i”ler kısalmıştır: *dînâr* > *dinar* “İran ve Yugoslavya’nın para birimi”, *dunyevî* > *dünyevi* “dünya ile ilgili, ahiretle ilgili değil”, *ehli* > *ähli* “topluluk, cemaat; bütün, hepsi, tamamı”, *kursî* > *kürsi* “sandalye; koltuk”, *müdüâmî* > *müdiimi* “ebedî, sonsuz, ezeli”, *muşterî* > *müşderi* “satın alan, alıcı; Müşteri yıldızı, Jüpiter”, *sunnî* > *sünni* “sünnîlik mezhebi”, *ta’lîm* > *tâälîm* “eğitim, talim, terbiye”, *tiryâkî* > *tiryeki* “tiryek çeken, içen kimse, tiryâki”, *re’îs* > *reyis* “reis, başkan”, *tûbî* > *tuu-bi* “Cennette bulunduğu inanılan, kökü yukarıda, dalları aşağıda büyük bir ağaç”, *zencî* > *zeññî* “zenci”.

Bu kısalma, *dînâr* > *dinar*, *kursî* > *kürsi*, *muşterî* > *müşderi*, *ta’lîm* > *tâälîm* ve *re’îs* > *reyis* örnekleri hariç, kelime sonundaki nispet i’sinin “i” olması şeklinde gerçekleşmektedir. Bir önceki değişme türünde de görüldüğü gibi bu ünlü kısalmasının sebebi de imla kaynaklıdır.

ta’lîm > *tâälîm* ve *re’îs* > *reyis* örneklerinde kısalma kapalı olan ikinci hecede, *dînâr* > *dinar* örneğinde ise her iki hecede görülmektedir.

6- û > u: Birkaç kelimelerin ikinci hecesindeki uzun “u” ünlüsü önce kısalmış, sonra da düzleşerek “ı” olmuştur: *nâmûs* > *naamus*, *sâbûn* > *saabın* “sabun”, tambura”, *tunbûre* > *tamdıra* “tambur, tambura”, *tâbût* > *taabut* “tabut”.

Bu örneklerde görülen kısalmanın sebebi düzlük-yuvarlaklık uyumu olabilir. Örnek kelimelerin ilk hecelerindeki “a” ünlüleri kendilerinden sonra gelen “u”ları düzleştirip düzlük uyumuna uydurmuştur.

7- û > u: Üç alıntı kelime ise kısalma görülmektedir. Bu kısaltmaların sebebi belli değildir: *hurtûm* > *hortum*, *şâkûl* > *şuğul* “şakul, çekül”, *tûmâr* > *tumar* “muska; dürülmüş kağıt; kadınların taktıkları bir süs”.

Bazı ünlü kısalması türlerinin ise yalnız bir örneği bulunmaktadır. Bu kelimelerdeki kısaltmaların sebebi de belli değildir:

- â > u: *şâkûl* > *şuğul* “şakul, çekül”.
- î > a: *zahîre* > *zağara* “ekmeğin bir türü”.
- û > ü: *hucûm* > *hücüm* “saldırı, hücum, akın”.

Sonuç olarak, yukarıdaki örneklerden de görüleceği gibi, Türkmen Türkçesindeki Arapça alıntı kelimelerde, ses düşmeleri ve değişimleri başta olmak üzere bazı ses olayları görülmektedir. Dolayısıyla alıntı kelimelerin ünlülerinde de Arapça asıllarına göre bazı uzama ve kısaltmalar meydana gelmiştir.

⁷ Bu kelime Arapçada iki biçimde yazılır: *tûbî* = *tûbâ*.

Alıntı kelimelerdeki bu uzunluklar asli (birincil) olmayıp tali (ikincil, dolaylı, telafi) ünlü uzunluğudur. Çünkü birincil olma özelliği yalnız Türkmençe (Türkçe) kökenli kelimelere mahsustur. Ünlü uzama ve kısaltmalarının çoğunun, alıntı kelimeler daha çok kültür kelimeleri olduğu için, bunların yazı dili vasıtasıyla dile geçişi sırasında yapılan bir tercihten (okuma veya telaffuzdan) kaynaklandığını düşünüyoruz. Alıntı kelimelerde görülen ünlü değişimleri, bu lehçedeki millileştirme (yerlileştirme) etkisinin ne kadar güçlü ve yaygın olduğunun da bir kanıtıdır.

Kaynakça

ALTIKULAÇ, Tayyar-Demirhan ÜNLÜ-Şevki ÖZKAN (1987), *Kur'an Okumaya Giriş*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

BASKAKOV, N. A. vd. (1968), *Türkmençe-Rusça Sözlük*, Türkmenistan SSR İlimler Akademiyası, Mağtımğulı Adındaki Dil ve Edebiyat İnstitutu, Moskva: Sovetskaya İnstitutu Neşiryatı.

DEVELLİOĞLU, Ferit (1997), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 17. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

ERCİLASUN, Ahmet B. vd. (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü-I (Kılavuz Kitap)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

HAMZAYEV, M. Ya vd. (1962), *Türkmen Dilinin Sözlüğü*, Aşgabat: Türkmenistan SSR İlimler Akademiyasının Neşiryatı.

İŞLER, Emrullah (1997), “Ülkemizde Arapçanın Telaffuzunda Yapılan Yanlışlar ve Kur'an Ayetlerinde Meydana Getirdiği Anlam Kaymaları (I)”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, s. 5-18.

KARA, Mehmet (1998), *Türkmen Türkçesi ve Türkmen Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, Ankara: Akçağ Yayınları.

_____ (2004), *Ayrı Düşmüş Kelimeler*, Ankara: Çağlar Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesinin Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yayınları.

MEREDOV, A - S. AHALLI (1988), *Türkmen Klassığı Edebiyatının Sözlüğü*, Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

SARIKAYA, Yakup (1999), *Türkmen Türkçesinde Arapça Kelimeler (Ses Bilgisi-Anlam Bilgisi-Sözlük)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

TEKİN, T. vd. (1995), *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 18, Ankara: Simurg Yayınları.

TOPARLI, Recep (1996), “Türkçemizdeki Galat Sözcükler”, *Türk Dili-Terim Özel Sayısı*, 540: 607-618.

ZÜLFİKAR, Hamza (1995), “Doğu Kökenli Kelimelerin Son Hecelerindeki Uzun Ünlülerin Kısaltması”, *Türk Dili*, 521: 435-448.

_____ (1996), “Doğu Kökenli Kelimelerin İlk Hecesindeki Ünlülerin Kısaltması”, *Türk Dili*, 532: 1083-1094.